

Új mutánsok – szokatlan képek, ismerős helyzetek

Cseppentő Krisztina

**Pécsi Tudományegyetem "Oktatás és Társadalom" Neveléstudományi
Doktori Iskola, Pécs**

Bevezetés

A szépirodalom ugyan hosszú időn keresztül szolgált példaképek közvetítésére (Mihály 2006: 116), a szigorú hierarchiák oldódásával azonban az irodalom világát és vele az elitista magaskultúrát felváltotta a populáris kultúra mind nagyobb arányú jelenléte. A múlt évszázadban megjelent új művészeti ág, a film alig ötven év alatt átvette a szépirodalom példaképválasztásban betöltött korábbi szerepét, és sokkal nagyobb hatással van napjaink fiatal generációinak értékválasztásaira, mint a betűk birodalmából örökölt nevel(őd)ési regények, amelyek előtte Európában és a tengerentúlon is évszázados népszerűségnek örvendtek. A film megjelenése óta az említett regénytípus szinte teljesen eltűnt. Helyét átvették a *filmek*, és ezen a médiumon belül különösen a fiatal felnőtt korosztályt megszólító young adult (y.a.) filmek.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a problémát az oktatásban ma részt vevő fiatalok számára otthonos közeg és műfaj, a film felől közelítse meg. Ehhez az az előfeltevés adja a kiindulópontot, mely szerint azok az értékek, amelyek egy adott korban egy adott közösségben fontosak, tükröződni fognak nemcsak a formális oktatás pedagógiai rendszerében, hanem a kor különféle „termékeiben” is, legyenek azok írott vagy képi jellegűek. Meglátásom szerint a vizsgálandó két műfaj – nevelődési regény és young adult film – között hidat képez azon vonásuk, hogy példaképeket ábrázolnak, illetve hogy hasonló korosztályhoz szólnak, noha jellemzően eltérő történeti időszakok kulturális produktumai. Az elemzés során a filmben megjelenő nevelődési helyzetekre fókuszálok, és azokat helyezem pedagógiai kontextusba. Úgy gondolom, hogy ugyan napjaink példaképei jelentős átváltozáson mentek keresztül a száz évvel ezelőttiekhez képest, több szempontból is feltűnően hasonlítanak egymásra.

A tanulmányban az *Új mutánsok* című filmben megjelenő pedagógiai helyzeteket mutatom be. Első részében röviden áttekintem a kapcsolódó elméleti háttérrel, először a vonatkozó neveléstudományi, majd a médiára vonatkozó írásokat. Hivatkozok az elemezni kívánt film nézettségével kapcsolatos statisztikai adatokra, melyek alátámasztják a vizsgálat fontosságát, és kitérek példaképeket közvetítő funkciójára. A szakirodalom ismertetésének részeként röviden körvonalazom azt is, hogyan is kapcsolódik jelen írás az előszóban már említett doktori kutatáshoz. Ennek célja, hogy jelen elemzést tágabb történeti kontextusba helyezze, így téve lehetővé a két műfaj egymással való összehasonlítását. A tanulmány második felében áttérek a film elemzésére, és a tartalomelemzés módszerével megvizsgálom, hogyan és milyen neveléssel, tanulással kapcsolatos helyzetek jelennek meg benne. Ezután a tanulmány elején feltett kutatási kérdések és a szakirodalom tükrében a legfontosabb eredmények ismertetése következik. Végül pedig az ebből levonható következtetéseket fogalmazom meg. Az írást a felhasznált irodalom listája zárja.

Kutatási kérdések: a filmben megjelenített pedagógiai helyzetek és azoknak a nevelés újrastrukturálódásával kapcsolatos tendenciáinak tanulmányozásához három közvetlen és két metaszintre vonatkozó kutatási kérdést fogalmaztam meg. Ezek az alábbiak:

1. A filmben ábrázolt fejlődési folyamatok a pedagógiai helyzet mely személyeihez kapcsolhatók?
2. Milyen nevelési szituációk jelennek meg az *Új mutánsok* című filmben?
3. Milyen módon és milyen eszközökkel valósul meg bennük a nevelés/nevelődés?
4. Milyen nevelésről alkotott nézeteket tükröznek ezek a helyzetek?
5. Milyen képet közvetít ez a film a tanítás-tanulás-fejlődés jelenségegyütteséről, illetve a formális nevelésről?

1. Szakirodalmi áttekintés

Mint a kutatási problémából kitűnik, jelen vizsgálat alapvetően interdiszciplináris szemléletmódú, így elméleti forrásait több tudományág területeinek bevonásával igyekeztem kialakítani. Hogy az eltérő műfajok közötti összehasonlítást lehetővé tegyem, összetett értelmezési keretrendszer kidolgozásába kezdtem, melyben több diszciplína elméletei is hasznosíthatónak tűnnek: így a neveléstudomány és a pedagógiai értékkutatás területei, a média-, valamint az irodalomtudomány. Ezek után következik még egy alpont a kamaszok életmódjával kapcsolatos kutatásokról és a film nézettségéről, valamint különböző kritikai írásokról.

1.1. Pedagógiai szempontú elemzések

Az iskolaköteles korú fiatalok élete gyökeresen megváltozott az elmúlt évtizedekben: iskolai és hétköznapi életük között jelentős kulturális szakadék alakult ki, ami komoly pedagógiai kihívást jelent.

A példaképekről szóló társadalomtudományos felmérések között többen példaképhiányról vagy elértéktelenedett modellekről beszélnek (Kósa 2004; Mihály 2006). Ugyanakkor a helyzet javítására tett tudatos próbálkozások is megfigyelhetők. Azonban kevesebb olyan tanulmány született, amely a példaképek kérdéséhez az oktatás különböző ágensei által rendszerszinten megfogalmazott célok és intézkedések helyett a popkultúra felől közelít.¹ Pedig a populáris kultúra napjaink fiataljainak formálódásában kétségtelenül nagy szerepet játszik,² és ahogy a következőkben az *Új mutánsok* elemzéséből is nyilvánvalóvá válik, fontos példaképeket és értékeket közvetít.

A neveléstudomány köréből származó értekezések közül, amelyek a tanulás folyamatát és környezetét írják le, itt egyet emelek ki: D. Molnár Évának (2013) az önszabályozott tanulásról szóló tanulmányát. Ennek az elmélete „a kizárólagos tanári irányítással szemben az önálló tanulás igényét kívánja megfogalmazni, és a tanulást *önállóan véghezvitt, szándékos és önszabályozott* folyamatként értelmezi” (D. Molnár 2013: 30), amelyben nagy szerepe van az önkontrollnak, az ön-instrukciónak, a feladatstratégiáknak, valamint a kísérletezéseknek is.

1.2. Közelítés a médiatudomány felől

A kutatás további fontos pillére a médiatudomány, amely tudományágon belül László Miklós és Danó Györgyi (2015) a média modellnyújtó szerepét vizsgálja. Az 1998 és 2013 között a fiatalokra vonatkozó kutatássorozat eredményeit és trendjeit leíró tanulmányukban arra jutottak, hogy a család és az iskola mellett „a tömegkommunikáció médiumain keresztül megismerhető társadalmi tapasztalat, tudás és értékrendszer (azaz kulturális környezet)”

¹ A filmes kultúrához tartozó műfajok tudományos feldolgozására vonatkozó példa egyébként Nagy Ádám és Torbó Annamária tanulmánya, melyben a kortárs csoport szerepét vizsgálják young adult filmekben (Nagy és Torbó, 2019).

² Gyermekek és fiatalok példaképválasztásával kapcsolatos hazai és nemzetközi vizsgálatok egyaránt a média növekvő szerepét mutatják (Kósa 2004: 33).

(László–Danó 2004: 183) a felnőttkori személyiség, karakter, értékek és világkép kialakulására hatással levő három nagy szocializációs közeg egyike.

Ennek ellenére sajnos még mindig tartja magát az a nézet, amely a média és azon belül is a populáris kultúra alkotásait alacsonyabb rendűnek tartja (Jagodzinski 2013: 74). Pedig a média is megjelenít különféle emberképeket, amelyek sok esetben (implicit vagy explicit módon) közvetítenek neveléssel kapcsolatos nézeteket, pedagógiai értékeket. Előfordul, hogy az ábrázolt emberképek közül némelyik példakép is egyben, közvetítő funkciójából adódóan pedig a formális nevelés intézményeihez hasonlóan a média is hangsúlyosan részt vesz a társadalmi értékek teremtésében és formálásában.

1.3. Irodalomtudomány: történeti kitekintés – filmelőzmények egy másik galaxisból

A **young adult** korosztálynak szóló filmek nem előzmény nélküliek.³ Figyelmünket a múlt felé fordítva észrevehetjük, hogy korábban, jóval a képi kultúra térhódítása előtt is létezett már olyan műfaj, amely a serdülők élethelyzetéről és problémáiról szolt. A Gutenberg-galaxisban Bildungsroman néven az 1700-as években kialakult nevel(őd)ési regény persze igen távolinak tűnik innen nézve, de ha röviden mégis pillantásra méltatjuk, kitűnik, hogy központi témáit tekintve sok hasonlóságot mutat a young adult filmekkel.

A nevel(őd)ési regényt egy műfaj-történeti monográfia bevezetőjében Sarah Graham (2019) az irodalomtörténet egyik legnépszerűbb és legmaradandóbb műfajaként jelöli meg. Klasszikus formájában⁴ azt a külső és belső utat ábrázolja, amelyet egy fiatal a serdülőkortól a felnőttkor küszöbéig megtesz. Betekintést enged főszereplője lelki-szellemi fejlődésébe, mégpedig úgy, hogy közben annak környezetével való sokrétű konfliktusait is ábrázolja. Így az olvasó a főhős fejlődésén keresztül egyén és társadalom egymásra hatásának azt a dinamikus folyamatát követi végig, amely során egy állandó változásban lévő fiatal önképe kialakul, és személyes küzdelmei eredményeképpen megkeleli feladatát és helyét a világban (Graham 2019: 1–11). Ez a young adult filmekben is pontosan így van, ahogyan azt az *Új mutánsok*ban megjelenő helyzetek leírásánál máris látni fogjuk.

1.4. A vizsgálat aktualitása: kamaszélelmód és az *Új mutánsok* nézettségi adata

A kamaszok életére vonatkozó kvantitatív kutatás az Iskoláskorú Gyermekek Egészségmagatartását vizsgáló kutatócsoport (HBSC) magyar tagjainak nagyjából 6000 fős mintán⁵ végzett átfogó felmérése. A *Kamaszélelmód Magyarországon* című tanulmánykötet eredményei szerint „az 5–11. évfolyamra járó tanulók saját bevallásuk szerint átlagosan 16,1 órát (SD = 11,17) töltenek televízió-, videó- (beleértve a YouTube-ot és hasonló szolgáltatásokat) és DVD-nézéssel vagy más képernyős szórakozással (kivéve a videójátékokat) a szabadidejükben hetente” (Németh–Várnai 2019: 144).

Jóllehet az egyébként sok dimenziót vizsgáló elemzés nem tér ki külön a moziba járási szokásokra, egy kicsivel korábbi felmérés (László–Danó 2015: 208) alapján feltételezhetjük, hogy napjainkban is vannak mozirajongók. Ezt támasztja alá az az *Új mutánsokra* vonatkozó

³ A young adult regények rövid történetéről szóló írásában Ashley Strickland ugyan megemlíti, hogy a fogalmat az 1960-as években a Young Adult Library Services Association alkotta meg a 12-18 éves korosztály elnevezéseként (Strickland 2013). Ezt említi Torbó Annamária is, aki még hozzáfűzi, hogy a korcsoportra használt angol fogalom (*junior novel*) legjobb magyar megfelelője talán az ifjúsági regény lenne (Torbó 2019: 229). Azonban a két szerző egyike sem tekint vissza ennél távolabbra.

⁴ A szerző egyébként részletesen tárgyal további típusokat is, például a modernt, a nőit, a posztkoloniálist (Graham 2019).

⁵ A minta további fontos demográfiai jellemzője, hogy a megkérdezett fiatalok 44,4%-a lakik faluban, községben, 32%-a városban, 9,9%-a megyeszékhelyen, 12%-a Budapesten, 1,7%-a tanyán. Elmondható tehát, hogy a vizsgálat eredményei semmiképpen sem csupán a városban lakókra vonatkoznak, hanem érvényesnek tekinthetők a magyar fiatalokra általában.

adat⁶ is, amely szerint a magyar mozikban 2020. szeptember 3-án bemutatott film összbevétele csak hazánkban a tizedik vetítési hétre meghaladta az ötvenmillió forintot.⁷ Ez azt jelenti, hogy nagyon sokan látták: a Forumhungary statisztikája szerint Magyarországon eddig összesen 33200-an.

Nem mellékes körülmény ennek kapcsán, hogy a szóban forgó amerikai „szuperhős horror” – amely egyébként az azonos című Marvel-képregényen alapul – az *X-Men* sorozat záró darabjaként a young adult⁸ korosztályt célozza meg. Nagyon fontos tehát, hogy pedagógiai szempontból is megvizsgáljuk, hiszen joggal feltételezhetjük, hogy a film nézői legnagyobb számban ebből a korosztályból kerülnek ki.

1.5. Kritikai és ideológiai tartalmakkal foglalkozó dolgozatok

Az *X-Men*-irodalomból szó szerint idézek egy esszéből, mert esszenciális meglátásokat tartalmaz, amelyeket az eredmények értelmezésében felhasználok. Jan Jagodzinski „a populáris kultúra paradigmatis példaképeként” tekint a sorozatra, amely szerinte megnyitja az embertelen világegyetemet (“universe of the inhuman”), hiszen „az *X-Men*-ek többé már nem maguk változnak át metaforikusan, hanem az az erő maga válik metamorffá, amelyet nekik meg kell tanulniuk kontrollálni” (Jagodzinski 2013: 74). Miközben a köznevelés továbbra is ideológiai alapon bírálja a populáris kultúrát, „figyelmen kívül hagyja azt az affektív dimenziót, amelyet az ellenőrző társadalmak a saját fogyasztói céljaik érdekében használnak fel” (Jagodzinski 2013: 74). Másik tétele, hogy az *X-Men* a totalitárius és fasiszta hatalomátvitel gondolatának problematizálására tett ismétlődő kísérlet, amely meglebegteti, hogy az ilyen politikai összeomlás állapotaitól érdemes óvakodni (Jagodzinski 2013: 74).

Jagodzinski mellett részletesen foglalkozott az *X-Men* képregénysorozattal, annak rassz- és genderpolitikájával *The New Mutants* (2016) című munkájában Fawaz Ramzi. Ő a démoni megszállottság szemszögéből vizsgálja az amerikai történelem atrocitásait, különös tekintettel az amerikai őslakos-genocídiumra, a rabszolgaságra és az imperializmusra (Favaz 2016). A kritikus pedagógia szerzőpárosa, Deleuze és Guattari Favazhoz hasonlóan az állatiság kérdését tárgyalja a farkassá változó lány példáján (Deleuze–Guattari 1987: 244).

2. Módszertan

A filológia hagyományosan azon fáradozik, hogy feldolgozza a szövegek élettörténetét és közvetlenül hozzáférhető tartalmát (Glózer 2007a: 260). Ehhez képest a 20. században végbement egy olyan nyelvi fordulat, amelynek hatására alapvetően megváltozott a nyelvhez – és ezáltal a szövegekhez – való viszonyunk. A fordulat lényege annak belátása (volt), hogy a nyelv emberi konstrukcióként csupán közvetíti a nyelven túli valóságot, az önmagában nem adott vagy hozzáférhető közvetlenül. Clifford Geertz úgy fogalmaz, hogy a jelentéseket társadalomban létező emberként a nyelv segítségével hozzuk létre, tehát a nyelv által magunk is alakítjuk a valóságot (vö. Geertz 1994). A valóság alakítására – konstruálására – vonatkozó tevékenységünk nem merül ki a beszédben, hanem vonatkozik írott szövegekre és más kulturális alkotásokra egyaránt: ahogyan a beszéd, úgy „a szövegek megformálása [is] mindig választások sorozatának eredménye” (Glózer 2007a: 260).

Szem előtt tartva, hogy a vizsgálatra kiválasztott elemzési egységek kulturális alkotások, a közvetlenül hozzáférhető tartalmak helyett ma már ezek rejtett dimenzióit, a bennük tükröződő társadalmi jelenségeket és összefüggéseiket kutatjuk. Ebben

⁶ <http://www.forumhungary.hu/box-office/>

⁷ <http://www.forumhungary.hu/box-office/>

⁸ A téma kutatója, Torbó Annamária inkább korcsoport-kategóriaként, mintsem önálló műfajként tekint rá. A kifejezés szerinte „[o]lyan szórakoztató alkotások gyűjtőfogalmát takarja, amelyek elsősorban a 12 és 18 év közötti fiatalok számára íródtak, továbbá a központi problémafelvetés és a bennük megjelenő témák tekintetében az ő speciális igényeikhez igazodnak” (Torbó 2019: 227).

tartalomelemző eljárások és a diskurzuselemzés módszerei vannak segítségünkre (Glózer 2007a: 262). Közös alapjuk az a hermeneutikai szemlélet, amely szerint a valóság értelmezendő, jelentése kibontandó (Glózer 2007b: 261). Éppen ezért a filmet a kvalitatív tartalomelemzés módszerével a pedagógiai diskurzus szövegeként⁹ vizsgálom. Az a törekvésem, hogy feltárjam a filmszöveg szerveződésének bizonyos összefüggéseit, és felfejtsem közvetlenül nem hozzáférhető tartalmának egyes neveléstudományi szempontból is releváns szálait (vö. Glózer 2007a: 260).

A diskurzuselemzés megközelítésén belül a jelen tanulmányban két eljárás kap kitüntetett szerepet. Első közülük a tudásszociológiai módszer, melynek lényege, hogy egy előzetesen feltételezett kategória jeleit próbálom felkutatni az elemzésre kiválasztott vizsgálati egységekben, feltételezve „egy mögöttes valóság létezését” (Glózer 2007a: 263). A módszer alkalmazása során töreksem ok-okozati magyarázatok megfogalmazására, amennyiben „a különböző nyelvi formákat ideológiák, hatalmi viszonyok, tudásformák jelenlétére vezet[em] vissza” (Glózer 2007a: 263). Empirikus kutatásomban az előzetesen feltételezett kategóriát az *Új mutánsok* című film pedagógiai vonatkozásai jelentik.

A film szövege által megalkotott értelmezésekre igyekszem reflektálni absztrakt kód-kategóriák kialakításával, amelyhez hozzákapcsolom a vonatkozó szövegrészeket. Ennek célja, hogy „megkapjuk a szöveg eredeti lineáris szerkezetétől eltérő, sajátos logikai-értelmi (mély)struktúráját” (Glózer 2007a: 262). További lépésben pedig ezeket értelmezem a feldolgozott szakirodalom tükrében.

3. Eredmények

Az eredmények ismertetését a kutatási kérdések megválaszolásának sorrendjében közlöm, összevetve a szemlézett szakirodalom vonatkozó megállapításaival. Hogy a film ismerete nélkül is értelmezhető legyen az átfogott gondolati ív, magyarázatomat helyenként kibővítem a cselekmény egyes elemeinek leírásával.

A történetet a főszereplő, Danielle Moonstar, egy fiatal cheyenne indián¹⁰ lány perspektívájából követheti a néző, aki a rezervátumát elpusztító tornádó okozta sokk után egy börtönre emlékeztető intézményben¹¹ tér magához. Dr. Cecilia Reyes, a létesítmény vezetője felvilágosítja őt arról, hogy mutáns. Azt tanácsolja neki, hogy maradjon ott a többiekkel, míg felfedezi, mik a ‘mutáns’ képességei, és megtanulja kontrollálni azokat.

1. A filmben megjelenített pedagógiai helyzetek résztvevői összesen hatan vannak, az orvost leszámítva mind tinédzserek. A főszereplővel közös vonásuk, hogy mindegyikőjük valamilyen tragédia elszenvedője volt a kórházba kerülésük előtt, valamint mindnyájan mutatnak mutáns képességeket. (Egyébként doktor Reyes furcsa módon maga is mutáns, aki e képessége segítségével vissza tudja tartani a tizenéveseket attól, hogy elhagyják az ellenőrzés alá vont területet.)

2. Nevelési szituációk kétféle módon jelennek meg az *Új mutánsok*ban: vagy a formális nevelés struktúrájának megfelelő módon tanár-diák viszonylatban (itt az orvos tölti be a tanár szerepét), vagy pedig a kortárs csoport tagjai formálják, teszik próbára egymást. Mindkét helyzet típusra jellemző az hierarchizáltság. De míg előbbi végig alá-fölérendeltségi viszony marad, addig a kortársak közötti összehasonlítások és kezdeti versengés átalakul, így az őket kívülről érő erőszak hatására egyenrangú társakból álló érdekközösséggé formálódnak.

3. Az intézményben zajló nevelés egy része csoportos beszélgetések formájában zajlik. Ezek, ha ugyan nem is mindig oldott hangulatúak, pszichológiai ülésekre emlékeztethetnek

⁹ A kultúra szövegeként való megközelítéséhez lásd pl. Doris Bachmann-Medick vonatkozó írásait (2012, 2019).

¹⁰ Lásd ehhez a már említett Fawaz 2016: 234–269.

¹¹ A kulisszát illető érdekes körülmény, hogy a forgatás egy 150 éves elmeógyógyintézetben zajlott, amit 50 éve bezártak. Ennek a bezártság atmoszférája, az intézmény börtönjellege miatt van jelentősége.

leginkább. Ilyen alkalmakkor doktor Reyes biztatja az öt tinédzsert az őket ért traumák közös feldolgozására, mutáns képességeik gyakorlására. A hozzá kötődő nevelési helyzetek egy másik részének viszont visszatérő kísérő motívuma a kontroll és a büntetés, ami a formális nevelési alaphelyzetnek teljesen megfeleltethető.

A kortárcsoportban a formálódás kezdeti nehézségeinek legyőzése után megvalósul egymás támogatása, ily módon a szereplők is nevelik egymást. Ezek az informális együttműködések járulnak végül hozzá közös megmenekülésükhöz is.

Nagy fejlődésen mennek keresztül a gyerekek önálló gyakorlás során is. Az ellenőrizetlen erő (kontrollálatlan ‘mutáns’) állapotából ki-ki eljut az önvédelemig: sok-sok gyakorlás által megtanulják irányítani a különleges képességüket. Ez az önszabályozott tanulásként fentebb ismertetett pedagógiai modell (D. Molnár 2013) gyakorlati megvalósulása. Jelenetről jelenetre követhető lenne az a kísérletekkel tarkított út, amely önészleléstől önkontrollig vezet. Fontos helyszíne ezeknek az önállóan véghezvitt tanulási folyamatoknak a közös terük (egy padlásszerű zug, ahol védetten lehetnek, csak magukban, együtt), illetve mindegyikőjük saját búvóhelye.¹²

4. A nevelés újrastrukturálásával kapcsolatos tendenciákra vonatkozó két metaszintű kérdés közül az első a nevelésről alkotott nézetekről szólt. Megállapítható, hogy (a mozi műfajából adódó nagyítások és túlzások ellenére) az *Új mutánsok* összességében reálisan mutat be különféle pedagógiai helyzeteket és nevelődési szituációkat. Fontos hangsúlyozni, hogy a film egyik központi motívuma a ‘mutáns’ tinédzserekből alakuló kortárcsoport. Ez a támogató közeg és az általa létrejövő közösségi tanulás pótolhatatlan erőforrásként jelenik meg a film cselekményének alakulásában, végül pedig a pozitív végkifejlethez is az egymással való együttműködés vezet el.

5. A tanítás-tanulás-fejlődés jelenségegyüttese, illetve a formális nevelés tekintetében elmondhatjuk, hogy a filmben a nevelésről alkotott kép tükrözi azt a kettős elmozdulást, amely az elmúlt évtizedekben egyfelől az intézményesült, formális nevelés területéről az informális nevelődésre való átállásban figyelhető meg, másfelől az önszabályozott és autonóm tanulásra helyezi a hangsúlyt. Ez az eltolódás megmutatkozik abban a folyamatban is, amely során a kezdeti állapotban még központi irányító szerepet betöltő Reyes kezéből – az erejükre és képességeikre eszmélő fiatalok önfelfedezésével és összetartó csapattá formálódásával párhuzamosan – lassanként kicsúszik az irányítás.

Az *Új mutánsok* látszólag a tanulók fölé rendelt személy feladatának betöltésére való képtelenségével és a hatalommal való visszaéléseivel kapcsolatban fogalmaz meg komoly formálisnevelés-kritikát. Ez abban a jelenetben tetőzik, amelyben Reyes azt az utasítást kapja – a néző számára nem átlátható, rejtett hatalomtól, a géptől (!) –, hogy pusztítsa el a főszereplő ‘veszélyes mutánst’. A számítógép monitorán megjelenő "terminate subject" felirat egyértelmű példa az ellenőrzés társadalmának foucault-i modelljére. Ez pontosan az a disztópikus társadalom, amelyre Jadogzinsky is utal, és amely saját céljai érdekében a saját emberét is képes bedarálni.

A rettenet a folytatásban még tovább fokozódik, amikor Reyes az állatorvos metaforáját adja, miközben arra készül, hogy egy injekcióval hidegvérrel megöli Danielle-t, akit csak társa gyors közbelépése ment meg. Itt már régen nincs szó pedagógiai viszonyulásról, hiszen annak célja nem lehet az ellenőrzés; az mindig a tanítvány autonómiára való vezetéséről kell, hogy szóljon. Arról, hogy ő tudja irányítani, szabályozni saját magát.

A filmszöveg jelentőségteljes mondata hangzik el ekkor Reyestől: "your powers cannot be controlled". Azt gondolhatnánk, hogy ez a pedagógiai helyzet bukásának mondata, pedig erről szó sincs, ugyanis Dani erői azért válnak hirtelen az őt a (láthatatlan központi) ellenőrzés alá

¹² Az egyik lány ezt az általa ‘limbo’-nak hívott lélektani menedéket olyan sokat használja, hogy az valós térré változik. Erre a motívumra önmagában is lehetne tanulmányt építeni.

vonni kívánó Reyes számára kontrollálhatatlanná, mert már ő maga irányítja azokat; bír velük.

Ennek szimbolikus megfelelője is megjelenik a következő jelenetben, amelyben Dani a mindent elpusztítani képes démonját, a medvét magabiztosan nyugodt szavaival elcsitítja. Pedagógiai szempontból ez a film egyik csúcspontja. A nevelő számára végzetes következményekkel járó helyzetben a nevelés paradox módon mégis megvalósult: a mutáns megtanulta kordában tartani saját erejét, és ezáltal átváltozott emberré – felnőtt. Erre vonatkozott Jagodzinskynek az erő metamorf mivoltáról szóló tétéle.

Az előbbire visszatérve Reyes mondatával tulajdonképpen nem ő lepleződik le, hanem az a hatalmi mechanizmus, amelynek központi célja a totális kontroll.¹³ A filmnek ezen a cselekménysíkján és a képi világgal egyaránt szisztematikusan épített börtönhelyzeti magaslati pontján a hatalmi viszonyokra épülő rendszer bukik meg, amelyben a tanár nemcsak szakmai hivatástudatát, hanem emberi méltóságát is elveszíti. Ezzel a film egyértelműen kimondja az ítéletet a hierarchizált, ellenőrzésre és szankcionálásra épülő, elnyomó fegyelmezési rendszerekről.

Egy lépéssel távolabbról szemlélve a filmet értelmezhetjük úgy is, mint a központosított nevelés paradox alaphelyzetére való kisarkított reflexiót. Ugyanis a pedagógusfigura viselkedésének pontos megfigyelésével láthatóvá válik, hogy a helyzet katasztrofális elfajulása tulajdonképpen a bezártság-ellenőrzés-szankcionálás alapkonstellációjából ered. Mert doktor Reyes akkor veszíti el a csatát (és szimbolikus módon vállalati egyenruhájának gombját), amikor nem autonóm döntést hoz, hanem a kapott parancsot próbálja teljesíteni. Az a masinéria örli fel, amely nem hagy teret az egyéni felelősségvállalásnak és szabadságnak, hanem minden moralitást mellőző parancsteljesítésre kényszeríti.

Mert az ezt megelőző szituációkban Reyes úgy viselkedett, ahogyan az egy igazi pedagógustól elvárható: Danielle-t a film elején nagy empátiával vigasztalta és nyugtatta, pontosan meghatározta az alapvető játékszabályokat, mentorként támogató figyelemmel követte és facilitálta ‘mutánsai’ fejlődését, jól időzített közbelépéseivel segítette az összetartó csoport megformálódását.

Összegzés

Az elemzés fontos következtetése, hogy az *Új mutánsok* ábrázol pedagógiai helyzeteket. Ezt a diskurzusanalízis tudásszociológiai módszerét hasznosítva tártam fel. A példák segítségével illusztráltam, hogy milyen neveléssel kapcsolatos szituációkat jelenít meg a vizsgált young adult film, és azok milyen tendenciákat tükröznek. Részletesen megválasoltam a feltett kutatási kérdéseket, és a kvalitatív tartalomelemzés segítségével felfejtettem a film mélyszerkezetének mögöttes ideológiai tartalmait.

A cselekményt a nevelődési regényről szóló szakirodalommal (Graham 2019: 1–11) összevetve rámutattam továbbá arra is, hogy az *Új mutánsok* is főszereplőinek a serdülőkortól a felnőttkor küszöbéig tartó külső és belső útját követi nyomon. A néző bepillantást nyer lelki, mentális és érzelmi fejlődésükbe, és a nevelődési regényhez igen hasonló módon ebben is hangsúlyosan megjelennek a külső környezettel való konfliktusok. A főhősök önképének és viselkedésének fejlődése mellett egy sor pedagógiai folyamatot is láthattunk: az egyes fiatalok egymásra hatását, kis csoportjuk kialakulásának dinamikus folyamatát, végül pedig azt, hogy a közös küzdelmeik eredményeképpen megszabadulnak elzárt helyzetükből. Ezzel azt a folyamatosságot szemléltettem, amely a serdülőkor problémái és a példaképek tekintetében a mediális (könyv és film) és a műfaji (nevelési regény és y,a. film) váltás ellenére is fennáll.

¹³ Erre vonatkozott Jagodzinskynek (2013: 74) az az elgondolása, hogy az *X-Men* a totalitárius hatalomátvételt problematizálja, és attól óva int.

A diskurzuselemzés szemlélete és sokszínű módszertana egyaránt elősegítette azon előfeltevésem alátámasztását, mely szerint a fontosnak tartott értékek megjelennek korunk különböző kulturális ‘termékeiben’. Az *Új mutánsok* számos példaértékű helyzetet és viselkedésmódot közvetít(enek), amelyeknek kultúrtörténeti és közösségformáló szerepük is van. Az elvégzett vizsgálódás jól bizonyítja, hogy a populáris kultúra alkotásai igenis bírnak fontos értékközvetítő és -teremtő funkciókkal. Ilyen (pedagógiai) értéket képvisel a filmben a közösségi tanulás, az önszabályozott tanulás keretei között megvalósuló gyakorlás és kísérletezés, a kortárs csoport beavató és támogató rendeltetése. Itt nem foglalkoztunk vele külön, de a filmnek sokféle árnyalatú érzékenyítő szerepe is van az egymás elfogadására, a társak különbözőségeinek megértésére tett erőfeszítések tekintetében.

A pedagógiai helyzetek filmbeli tanulmányozásának egyértelmű haszna volt, hogy felhívta a figyelmet arra, hogy szükség van az ilyen művek példaképeket közvetítő funkciójának árnyalt, tudományos igényű feldolgozására, hiszen így fontos és értékes pedagógiai felismerésekre juthatunk. Például arra, hogy a példaképek válságának hangoztatása ellenére a young adult korcsoport pontosan tudja, honnan gyűjtheti be példaképeit.

Műfajok és értékek folyamatos újraértelmezésével és egybevetésével lehet csak fenntartani a kapcsolatot a jövő nemzedékeivel, és csak az egymás értékeire való kölcsönös odafigyeléssel reménykedhetünk bármilyen érték továbbvitelében.

Irodalom

- Bachmann-Medick, D. 2012. Culture as Text: Reading and Interpreting Cultures. In: *Travelling Concepts for the Study of Culture*. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Bachmann-Medick, D. 2019. *Kultur als Text. Die anthropologische Wende der Literaturwissenschaft*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Deleuze, G.–Guattari, F. 1988. *A Thousand Plateaus: Capitalism and schizophrenia*. London: Athlone Press.
- D. Molnár É. 2013. *Az önszabályozott tanulás pedagógiai jelentősége*. In: Buda A.–Golnhofer E. (szerk.) *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Budapest: MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság, 29–54.
- Fawaz, R. 2016. Lost in the Badlands: Radical Imagery and the Enchantments of Mutant Solidarity. In: Fawaz, R: *The New Mutants*. NY University Press, NY, London, 2016. 234–269.
- Forum Hungary 2019. Nézettség. <http://www.forumhungary.hu/box-office/> (letöltve: 2020.11.27.)
- Geertz, C. 1994. Mély játék: Jegyzetek a bali kakasviadalról (ford. Lovász Irén). In: Geertz, C.: *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Századvég, 126–169.
- Glózer R. 2007a. Diszkurzív módszerek. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest: Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 260–268.
- Glózer R. 2007b. Diskurzuselemzés. In: Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest: Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 360–372.
- Graham, S. 2019. Introduction. In: Sarah Graham (szerk.): *A History of the Bildungsroman*. University of Leicester. Cambridge University Press, 1–11.
- Jagodzinski, J. 2013. Pedagogy in the Public Realm: Affective Diagrams of Thinking Feeling in X-Men and Beyond. In: *Problematizing Public Pedagogy* Burdick, J.–Sandlin, J. A.–O'Malley, M. (szerk.): *Problematizing public pedagogy*. New York: Routledge, 65–76.
- Kósa É. 2004. A médiaszocializáció kezdetei. In: Kósa É. (szerk.) *Médiaszocializáció*. Budapest: WoltersKluwer, 11–50.

„Kizökönt világ” – Szokatlan és különleges élethelyzetek: a nem-konvencionális, nem “normális”,
nem kiszámítható jelenségek korszaka?

XXIV. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete

- László M.–Danó Gy. 2004. Akik példaképek és akik nem. In: Kósa É. (szerk.) *Médiaszocializáció*. Budapest: WoltersKluwer, 179–226.
- Mihály I. 2006. „Hősfogyatkozás” vagy modellterror? Adalékok a példaképválasztások folyamatához. *Új Pedagógiai Szemle* 56(1): 113–119.
- Nagy Á.–Torbó A. 2019. A tinédzserkor Útvesztője. Kortárscsoport a young adult filmekben. In: Filippov G.–Nagy Á.–Tóth Cs. (szerk.): *Párhuzamos univerzumok. Képzelet és tudomány*. Budapest: Athenaeum, 299–342.
- Németh Á.–Várnai D. (szerk.) 2019. *Kamaszélelmód Magyarországon*. ELTE PPK, L’Harmattan.
- Rosenfelt, K.–Donner, L. Sh. (producer)–Boon, J. (rendező) 2020. *Új mutánsok* [film]. Amerikai Egyesült Államok: Marvel Entertainment.
- Strickland, A. 2015. A Brief History of Young Adult Literature. <http://edition.cnn.com/2013/10/15/living/young-adult-fiction-evolution> (letöltve: 2018.11.3.)
- Torbó A. 2019. Kívülállók, varázslók, disztópiák. A young adult gyökereitől a kortárs popkultúráig. *Studia Litteraria*. Gyerekvilágok. 58(1–2): 227–242.